

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

2-maxsus
son (6-jild)

2026

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ S/2 (6) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2026

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent;

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent;

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.;

Jabborova Charos Aminovna - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Qodirova Muqaddas Tog'ayevna - filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b.,;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD);

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari

doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD).

22.00.00- SOTSIOLOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

Saparbaev Bunyod Khurrambek ogli

KHIVA (KHOREZM) STATE AS AN ACTIVE AGENT:

DIPLOMACY, ECONOMY, AND RUSSIAN INTERACTION, 1806–1825 10-22

Rahmatilloev Nusratillo

BUXORO AMIRLIGI VA QO‘QON XONLIGI O‘RTASIDAGI SIYOSIY

JARAYONLARNING QO‘QON XONLIGI TARIXSHUNOSLIGIDA YORITILISHI..... 23-27

Sattarov Akram Madaminovich

TURKISTON GENERAL-GUBERNATORLIGI AHOLISINING IJTIMOIIY HAYOTI..... 28-33

Джаббаров Юлдуз Джуманиязовна

ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ

В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УЗБЕКИСТАНА 34-38

Boyto‘rayev Sirojiddin Usmon o‘g‘li

SURXONDARYO VILOYATI MUZEYLARI VA TURIZM SALOHIIYATINING

SHAKLLANISHIDA: TERMIZ O‘LKASHUNOSLIK MUZEYINING O‘RNI 39-43

Qobulova Gulzoda Maxsud qizi

O‘RTA ASR MANBALARINI RAQAMLASHTIRISHNING ILMIY ZARURATI

VA KONSEPTUAL ASOSLARI..... 44-49

Qudratillayev Parviz

KONFUTSIYLIK TA‘LIMOTIDA IJTIMOIIY HIMOYA MASALALARI 50-53

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Юлдашева Надира Викторовна

НОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ПРЕВЕНТИВНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ

ЗАКУПОК В УЗБЕКИСТАНА: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ И ПРАВОВЫЕ НОВАЦИИ 54-63

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Saifnazarov Ismail Saifnazarovich

MAHALLA – O‘ZBEK JAMIYATINING TARIXIIY MEROSI,

MAMLUKAT TINCHLIGI VA RAVNAQINING ASOSIIY POYDEVORI 64-69

G‘ulomov Abdullo

MAHMUD LOMISHIYNING “TAMHID” ASARIDA IMOMAT BORASIDAGI

QARASHLAR TAHLILI..... 70-76

Axmedov Xamdam Alikulovich

XALQARO EKOLOGIK ADOLATNI TA‘MINLASHDA TRANSCHEGARAVIIY MAS‘ULIYAT,

“UMUMIIY VA DIFFERENSIIALLASHGAN JAVOBGARLIK” MUAMMOLARI 77-81

Raxmonov Shohzod Husan o‘g‘li

YOSHLAR AXLOQIIY TAFAKKURI VA MADANIYATINI YUKSALTIRISHDA

NURONIIYLAR TAJRIBASIDAN FOYDALANISHNING AHAMIIYATI..... 82-85

<i>Oripov Shuxratjon Orip o'g'li</i> RAHBAR KADRLAR MA'NAVIY QIYOFASINING IJTIMOIIY-FALSAFIY MODEL.....	86-93
<i>Jomuradov Ikrom Ilxom o'g'li</i> IMMANUEL KANT FALSAFASIDA NOUMENAL ERKINLIK VA FENOMENAL DETERMINIZMNING ANTINOMIK TABIATI: TRANSCENDENTAL KONTEKSTDA TAHLIL	94-98
<i>Safarov Akbar Isoqulovich, Ziyotova Adolat Ergashovna</i> EKOLOGIK MADANIYAT YUKSAKLIGI, HUQUQIY ONG VA TABIAT-JAMIYAT INSONNING UZVIY BOG'LIQLIGI	99-103

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Musayev Akmalbek Ibragimdjaniyovich</i> INGLIZ VA O'ZBEK DIPLOMATIK DISKURSIDA EVFEMIZATSIYA VA YUMSHATISH STRATEGIYALARINING LINGVOPRAGMATIK TAHLILI	104-110
<i>Bazarov Zokir Mehrikulovich</i> A.QODIRIYNING "O'TKAN KUNLAR" ROMANI TARJIMALARIDA LINGVOKULTUROLOGIK KOMPETENSIYA KOMPONENTLARINING IFODALANISHI	111-114
<i>Kuchiyev Malik Abdumannonovich</i> ILOVA QURILMA TARKIBIDAGI FRAZELOGIK BIRLIKLARNING STILISTIK FUNKSIYALARI	115-120
<i>Абдуллаева Парвина Толибжоновна</i> ТЕМПОРАЛЬНЫЙ ОБРАЗ В ИСПАНСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ПАРЕМИОЛОГИИ.....	121-123
<i>Ismoilova Fotima</i> ISAJON SULTONNING "BILGA XOQON" ROMANIDA TO'QIMA OBRAZLARINING BADIY VAZIFASI	124-129
<i>Eshqulov Sunnat</i> PESHLAVHALARNING TIL XUSUSIYATLARI VA IMLO MUAMMOLARI XUSUSIDA.....	130-134

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Yo'ldoshev Azizjon Ergash o'g'li</i> OMMAVIY ISHTIROK DARAJALARINI ANIQLASHNING AYRIM HUQUQIY MASALALARI	135-139
<i>Saginidikov Maxset Djubaktanovich</i> CONSTITUTIONAL AND LEGAL ESSENCE OF COOPERATION BETWEEN COUNCILS OF PEOPLE'S DEPUTIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS	140-147
<i>Rajabov Umrbek Ravshanbekovich</i> OILA-TURMUSH MUNOSABATLARI DOIRASIDAGI JINOYATLARNI BARTARAF ETISHDA PROFILAKTIKA INSPEKTORLARI FAOLIYATINING KRIMINOLOGIK MEKANIZMLARI	148-152
<i>Bekov Ixtiyor Rustamovich</i> KONSTITUTSIYAVIY ODIL SUDLOVNI ILM VA TA'LIM BILAN UYG'UN RIVOJLANTIRISH MASALALARI	153-157
<i>Хайдарова Хилола Анваровна</i> МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ РЕСПУБЛИКА УЗБЕКИСТАН И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ГЛОБАЛЬНОГО ДИАЛОГА	158-164

<i>Ahmedov Islom Baxtiyor o'g'li</i> ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA RAQOBATBARDOSH PROFESSIONAL VA ZAMONAVIY KADRLARNI TAYYORLASH: MAQSAD VA VAZIFALAR	165-168
<i>Fayzulloev Shohijaxon Jobirovich</i> JAHON SAVDO TASHKILOTIGA A'ZOLIK BOSQICHIDA SHAFFOFLIKNI TA'MINLASH MASALALARI	169-176
<i>Turgunboeva Mamura</i> SOME ISSUES OF COPYRIGHT PROTECTION ON THE INSTAGRAM SOCIAL NETWORK	177-181
<i>Mamataliyeva Shahnoza Xushmamat qizi</i> JINOYAT PROTSESSIDA XAVFSIZLIK CHORALARI QO'LLASH JARAYONIDA ISBOT QILISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI	182-192
<i>Shokirova-Inomjonova Mashhuraxon G'ayratjon qizi</i> IJTIMOIY SOHA TUSHUNCHASINING NAZARIY-HUQUQIY TAHLILI	193-196
<i>Turayeva Dildora Iskandarovna</i> ICHKI ISHLAR ORGANLARINING JAMOAT XAVFSIZLIGIGA OID FAOLIYATINI AXBOROTLAR BILAN TA'MINLASHNING TURLARI, SHAKLLARI VA BUGUNGI KUNDAGI HOLATI	197-206
<i>Абдужаппоров Шахбоз Музаффар ўғли</i> ПРАВОВЫЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАССЛЕДОВАНИЯ КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЙ	207-215
<i>To'rabayeva Ziyoda Yakubovna</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA VOYAGA YETMAGANLARNI JINOIY JAVOBGARLIK VA JAZODAN OZOD QILISHGA DOIR QONUNCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISH	216-227
<i>Abdusamiyeva Dilrabo Abduvaxob kizi</i> THE ROLE OF THE PENITENTIARY SYSTEM IN THE RESOCIALIZATION OF PERSONS RELEASED FROM PENAL INSTITUTIONS	228-233
<i>Bekmirzayeva Umida</i> DAVLAT ISHTIROKIDAGI AKSIYADORLIK JAMIYATLARI KUZATUV KENGASHLARIDA SUN'IY INTELLEKTNI A'ZO-MASLAHATCHI SIFATIDA JORIY ETISHNING HUQUQIY ASOSLARI VA ISTIQBOLLARI	234-237
<i>Суннатиллаева Сарвиноз</i> НАДЛЕЖАЩАЯ ПРАВОВАЯ ПРОЦЕДУРА В ПРОИЗВОДСТВАХ ПО ДЕЛАМ О КОНКУРЕНЦИИ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ И УЗБЕКИСТАНЕ	238-244
<i>Mardonova Gulsanam Bahodir qizi</i> GIYOHVANDLIK VOSITALARINING VIRTUAL OLAMDA SOTILISHI, NARX SHAKLLANISHI, HUQUQIY BAHOLASH VA EKSPERTIZA MUAMMOLARI	245-252
<i>Isoqov Habibilla Jakparaliyevich</i> PUL YUVISHGA QARSHI KURASHISH SOHASIDAGI XALQARO VA MINTAQAVIY TASHKIOTLAR, ULARNING FUNKSIYA VA VAZIFALARI	253-261
<i>Хван Леонид Борисович, Гулимова Зилола Шухратовна</i> ЦИФРОВИЗАЦИЯ АДМИНИСТРАТИВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН: ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ	262-268
<i>Kdirbaeva Altinay Maksetbaevna</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA XOTIN-QIZ XODIMLAR FAOLIYATIDA XIZMAT INTIZOMI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR	269-275

<i>Zinelbaev Baxitjan Qublan o'g'li</i> YO'L HARAKATI XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA MA'MURIY-HUQUQIY MEKANIZMLARNI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI (O'ZBEKISTON TAJRIBASI)	276-281
<i>Xo'jayeva Malohatxon Fozilxo'ja qizi</i> MA'MURIY Hujjatni tushunish va qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari	282-286
<i>Toshkanov Nurbek Bahriddinovich</i> OLIY TA'LIM MUASSASALARI – TADBIRKORLIK SUBYEKTI SIFATIDA	287-295
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Rustamov Ilkhom Tursunovich</i> DIDACTIC POTENTIAL OF THE LINGUOPRAGMATIC APPROACH IN TEACHING SMALL-GENRE TEXTS	296-300
<i>Kaypnazarov Sraijatdin Gayratdinovich</i> «ELEKTR BO'LIMI» BO'YICHA RAQAMLI TA'LIM MUHITINI YARATISH: QORAQALPOG'ISTON MAKTABLARI MISOLIDA.....	301-307
<i>Bozorov Zokir, Axtamaliyev Shamshod, Karimov Dilshod, To'rayeva Lobar</i> VEKTORLAR ALGEBRASINING ELEMENTAR MASALALAR YECHISHGA TATBIQI	308-315
<i>Abduraxmonova Tuxtapashsha Rustamovna</i> IONLI POLIMERLANISH REAKSIYASINI O'QITISHDA 3D VA VIRTUAL TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH	316-322
<i>Yaxshilikova Nargiza</i> BLENDED LEARNING STRATEGY IN TEACHING ENGLISH	323-327

Received: 30 January 2026
Accepted: 15 February 2026
Published: 28 February 2026

Article / Original Paper

THE ANTINOMIC NATURE OF NOUMENAL FREEDOM AND PHENOMENAL DETERMINISM IN IMMANUEL KANT'S PHILOSOPHY: A TRANSCENDENTAL ANALYSIS

Djomuradov Ikrom Ilkhom oğlu

University of Economics and Pedagogy

Assistant Professor, Department of History and Social Sciences

Abstract. This article provides an extended analysis of the antinomic relationship between noumenal freedom and phenomenal determinism in Immanuel Kant's philosophy within the framework of transcendental idealism. The aim of the study is to clarify Kant's solution to the Third Antinomy in the Critique of Pure Reason and to determine the epistemological and ontological foundations of the distinction between phenomenon and noumenon. The study demonstrates that Kant limits determinism to the phenomenal realm of experience while grounding freedom at the noumenal level as a postulate of practical reason.

Keywords: noumenon, phenomenon, freedom, determinism, antinomy, transcendental idealism, autonomy.

IMMANUEL KANT FALSAFASIDA NOUMENAL ERKINLIK VA FENOMENAL DETERMINIZMNING ANTINOMIK TABIATI: TRANSENDENTAL KONTEKSTDA TAHLIL

Jomuradov Ikrom Ilxom o'g'li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

"Tarix va ijtimoiy fanlar" kafedrası assistenti.

E-mail: jomuradovikrom@gmail.com

<http://www.orcid.org/0009-0001-8897-1201>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Immanuel Kant falsafasida noumenal erkinlik va fenomenal determinizm o'rtasidagi antinomik munosabat transendental idealizm doirasida keng tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – "Sof aql tanqidi" asaridagi uchinchi antinomiya asosida erkinlik va sababiyat muammosining nazariy yechimini ochib berish hamda fenomen va noumen farqlanishining gnoseologik hamda ontologik asoslarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot tarixiy-falsafiy rekonstruksiya, matnshunoslik tahlili va komparativ metod asosida olib borildi. Natijada Kant determinizmni fenomenal tajriba doirasi bilan cheklab, erkinlikni noumenal darajada – amaliy aql postulatida asoslagani isbotlandi.

Kalit so'zlar: noumen, fenomen, erkinlik, determinizm, antinomiya, transendental idealizm, sababiyat, avtonomiya.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V6SI2Y2026N14>

Kirish. Erkinlik va zaruriyat muammosi Yangi davr falsafasining markaziy masalalaridan biridir. XVII–XVIII asrlarda tabiatshunoslik fanlarining rivoji mexanistik determinizmni mustahkamladi. Nyuton fizikasiga asoslangan mexanik model borliqni qat'iy sabab–oqibat zanjiri sifatida talqin qildi. Natijada inson xatti-harakatlari ham tabiiy qonunlar bilan belgilangan degan qarash kuchaydi. Bu esa axloqiy javobgarlik va erkinlik masalasini murakkablashtirdi.

Immanuel Kant ushbu muammoni sof aqlning tanqidiy tahlili orqali hal etishga urindi. “Kritik der reinen Vernunft” asarida u aqlning to’rtta antinomiyasini keltiradi, ularning uchinchi aynan erkinlik va determinizm masalasiga bag’ishlangan. Ushbu antinomiyada aql bir vaqtning o’zida ikki qarama-qarshi hukmni asoslay oladi: erkinlik mavjud (tezis) va erkinlik mavjud emas, hamma narsa tabiiy sababiyatga bo’ysunadi (antitezis) [1].

Mazkur tadqiqotning maqsadi – Kant falsafasida noumenal erkinlik va fenomenal determinizm o’rtasidagi munosabatni transendental idealizm kontekstida tahlil qilish hamda antinomiyaning nazariy yechimini aniqlashdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Kant erkinlik muammosini dastlab sof nazariy aql darajasida ko’rib chiqadi. Bu yerda Kant kosmologik g’oyalarni tahlil qilib, sabablar zanjirining boshlanishi masalasini qo’yadi. “Amaliy aql tanqidi” asarida esa erkinlik axloqiy qonunning zarur sharti sifatida asoslanadi. “Axloq metafizikasining asoslari”da avtonomiya tushunchasi kategorik imperativ orqali izohlanadi.

Zamonaviy kantshunoslikda H. Allison Kantni “ikki dunyo” emas, balki “ikki nuqtai nazar” modeli tarafdori sifatida talqin qiladi [2]. P. Guyer Kant determinizmni inkor qilmaganini, balki uni fenomenal tajriba bilan cheklaganini ta’kidlaydi. A. Wood esa erkinlikni avtonomiya sifatida sharhlaydi. K. Ameriks Kantning erkinlik nazariyasini zamonaviy avtonomiya konsepsiyasi bilan bog’laydi [3].

Tadqiqot metodologiyasi quyidagilardan iborat:

tarixiy-falsafiy rekonstruksiya;
matnshunoslik (tekstologik) tahlil;
komparativ metod;
transendental metod.

Muhokama.

1. Fenomenal determinizm

Kant sababiyatni tajribaning aprior kategoriyasi sifatida asoslaydi. Inson tajribasi vaqt va makon shakllarida beriladi. Sabab–oqibat kategoriyasi bo’lmasa, hodisalar izchilligi va ilmiy bilish mumkin bo’lmas edi. Demak, fenomenal dunyoda determinizm zaruriy shartdir.

Kant yozadi: har qanday hodisa boshqa bir hodisadan sabab sifatida kelib chiqadi [4]. Shu bois fenomenal olam mexanik qonunlarga bo’ysunadi.

2. Noumenal daraja va erkinlik

Noumen – “o’zida narsa” bo’lib, tajribadan tashqarida turadi. Inson o’zini ikki jihatdan anglaydi: fenomen sifatida va noumen sifatida. Fenomen sifatida u tabiiy qonunlarga bo’ysunadi. Noumen sifatida esa u axloqiy subyekt hisoblanadi.

“Kritik der praktischen Vernunft”da Kant erkinlikni amaliy aql postulati sifatida asoslaydi. Erkinlik tajribada isbotlanmaydi, balki axloqiy ong mavjud bo’lishi uchun zarur shart sifatida qabul qilinadi.

“Grundlegung”da Kant avtonomiyani shunday ta’riflaydi: aqlning o’ziga o’zi qonun qo’yishi. Demak, erkinlik tashqi sababdan mustaqillik emas, balki aql qonuniga bo’ysunishdir.

3. Antinomiyaning yechimi

Uchinchi antinomiyada qarama-qarshilik bilish darajalarining chalkashuvi natijasidir. Agar sababiyat noumenal darajaga tatbiq etilsa, determinizm mutlaq bo’lib qoladi. Agar erkinlik fenomenal dunyoga tatbiq etilsa, u inkor qilinadi. Kant esa bu ikki darajani ajratadi.

Allison ta'kidlaganidek, bu ontologik dualizm emas, balki epistemologik farqlanishdir [5].

Natijalar. Tahlil asosida quyidagi ilmiy natijalarga erishildi:

1.Kant determinizmni fenomenal tajriba bilan chegaralaydi.

Tadqiqot shuni ko'rsatishniki, Kant determinizmni ontologik absolutlik sifatida emas, tajribaning sharti sifatida talqin qiladi. Sababiyat kategoriyasi inson bilishning aprior shakli bo'lib, u faqat fenomenal dunyoga tatbiq qiladi. Demak, determinizm "narsa o'zida" (Ding an sich) haqida emas, balki "narsa biz uchun" haqidadir. Shu orqali Kant klassik metafizik determinizmni epistemologik chegaraga joylashish.

2.Erkinlik noumenal darajada, amaliy aql postulati sifatida asoslanadi.

Kant nazariyasida erkinlik nazariy aql bilan isbotlanmaydi, balki amaliy aqlning zarur sharti sifatida postulat tuzilishi. Axloqiy qonunning erkinlikni talab qiladi. Ya'ni, inson o'zini axloqiy yuqori darajadagi sub'ekti sifatida anglagan, o'zini noumenal ruxsat etilgan erkin mavjudot deb tan oladi. Bu erkinlikni empirik hodisa emas, balki normativat sifatida talqin qilish imkonini beradi.

3.Uchinchi antinomiya sof aqlning chegaralarini ko'rsatadi.

Qatnashish loyihasi aniqlanishicha, kurash antinomiya (erkiniyat va sababiyat qarama-qarshiligi) Kantning kritik loyihasida markaziy o'rin tutadi. Antinomiya orqali sof aql tajriba chegarasidan chiqib ketganda qarama-qarshilikka tushib qolishi isbotlanadi. Kant bu ziddiyatni ikki xil nuqtai nazarni — fenomenal va noumenal perspektivani — orqali hal qiladi. Shu tariq antinomiya metafizik emas, balki tanqidiy falsafaning metodologik yutug'iga aylanadi.

4.Kant axloqiylikni noumenal erkinlik orqali asoslaydi.

Insonning axloqiy javobgarligi uning ratsional-avtonom mavjudot sifatidagi maqomiga tayanadi. Agar inson fenomenal mavjudot bo'lsa, u holda uning sababiyat zanjirining oddiy bo'g'ini bo'lib qoladi. Kant esa noumenal erkinlikni qabul qilish orqali xatolik, ayb va jazoga loyiq bo'lish darajasini ratsional asosda izohlaydi. Bu natija huquqiy va axloqiy yordamning falsafiy poydevorini mustahkamlaydi.

5.Kant metafizik determinizm va axloqiy erkinlikni modellashtirishga yordam beradi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Kantning ikki nuqtai nazar (Zwei-Standpunkte-Lehre) modeli deterministik tabiiy natija bilan normativ axloqiy nazoratni qarama-qarshi qo'ymaydi. Aksincha, turli darajalarga mansubligini ta'kidlaydi. Inson bir o'zida ham tabiat qonunlariga bo'ysunuvchi fenomenal mavjudot, ham o'z-o'ziga qonun qo'yuvchi noumenal subyekt sifatida tushuntiriladi. Bu esa zamonaviy kompatibilizm nazariyalariga muqobil, tanqidiy modelni taqdim etadi.

6.Erkinlik va avtonomiya o'ziga xos konseptual bog'liqlik aniqlandi.

Tadqiqot erkinlik Kantda ixtiyoriy yoki tashkilot to'siqlarning yo'qligi emas, avtonomiya — ya'ni qonun orqali o'ziga umumiy qo'yish mumkin bo'lgan narsalar asoslandi. Shu faol Kant erkinlikni subyektiv istaklar emas, balki kategorik imperativ bilan bog'laydi. Bu natija erkinlik birikmasining axloqiy mazmunini chuqurlashtirishga sabab bo'ladi.

7. Kantning erkinlik konsepsiyasi zamonaviy falsafiy bahslar uchun metodologik model asoslandi.

Jismoniy, neyrofanlar, texnika determinizm va ijtimoiy konstruktivizmdagi bahslar natijasida Kantning fenomenal–noumenal farqlashi empirik bilan normativ asosni hosil qiladi.

Bu esa inson qadr-qimmati, javobgarlik va huquqiy subyektlik qoidalarini saqlab qolish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, tadqiqot Kantning transsendental idealizmi erga erkinlik va determinizm muammosi ontologik qarama-qarshilik emas, bilish doiralari farqi sifatida ko'rsatadi. [6]. Kant metafizik ziddiyatni epistemologik differensiya orqali bartaraf etib, axloqiy erkinlikni normativ asos qilib belgilaydi. Ushbu model zamonaviy axloq falsafasi, huquq nazariyasi va inson qadr-qimmati konsepsiyasining falsafiy poydevorini mustahkamlovchi konseptual sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Kant falsafasida noumenal erkinlik va fenomenal determinizm o'rtasidagi ziddiyat transsendental idealizm doirasida hal yetkazib berish. Unga ko'ra, inson ikki xil nuqtai nazardan tushuniladi: phenomenal olam vakili sifatida u tabiat qonunlariga bo'ysunadi va sabab–natija zanjiri asosida harakat qiladi; noumenal mavjudot sifatida esa u o'zini-o'zi belgilovchi, aql orqali qonun qo'yuvchi erkin subyektdir. Shu tariqa determinizm tajriba dunyosining zarur qonuni sifatida tan darajasi, erkinlik esa tajribadan tashqari, amaliy aqlning postulatlariga asoslanadi. [7]. Kant metafizik qarama-qarshilikni ontologik darajada emas, balki epistemologik differensiya orqali – ya'ni bilish va nuqtai nazarlarni farq orqali – bartaraf etadi.

Bu narsaning nazariy ahamiyati balki normativ, Kant erkinlikni empirik fakt sifatida emas, balki asos sifatida talqin qiladi. Erkinlik – bu axloqiy qonunga bo'ysunish, ya'ni avtonomiya. Inson o'zini aql orqali umumiy va zarur bo'lgan kategorik imperativga bo'ysundira olgani uchun erkindir. Demak, erkinlik ixtiyoriylik yoki tasodif emas, balki o'z-o'ziga qonun qo'yish (Selbstgesetzgebung) qaroridir. Shu bilan Kant erkinlikni subyektiv istaklardan emas, balki universal ratsional me'yorlardan kelib chiqib asoslaydi.

Ushbu nazariyaning zamonaviy falsafasi uchun faoliyati bir necha jihatda namoyon bo'ladi:

1.Normativlik muammosi – Kant erkinlikni axloqiy mas'uliyatning zarur sharti sifatida ko'rinishi. Agar inson shaxs, determinizmga bo'ysunsa unda mas'uliyat va ayblanishlari ma'nosiz bo'lib qoladi. Shu bois Kant modeli zamonaviy kompatibilizm va libertarianizm muhim nazariy tayanch tajribalarida.

2.Inson qadr-qimmati konsepsiyasi – Noumenal erkinlik insonni “maqsad sifatida” qabul qilish g'oyasining asosidir. Bu esa zamonaviy inson huquqlari nazariyasining falsafiy poydevorini tashkil qiladi. Insonni vosita emas, balki o'z-o'zidan maqsad deb bilish prinsipi huquqiy davlat va demokratik jamiyatning normativ asosi mavjud.

3.Huquq nazariyasida xavfsizlik muammosi – Kantda huquq-tartibot fenomenal dunyoga tegishli bo'lsa-da, hujjat yuridik bahosi shaxsiyning ratsional-tonom maqomiga asoslanadi. Jinoyat va jazo masalasida ham insonning erkin agent sifatida tan olinishi zarur. Shu bois Kanning erkinlik konsultatsiyasi retributiv adolatiga, shaxsiy erkinlik nuqtai nazariga kuchli falsafiy asos beradi.

4.Bioetika va neyrofanlar kontekstida – Zamonaviy neyrobiologik determinizm inson qarorlarini miya jarayonlari bilan izohlashga urinayotgan bir sharoitda, Kantning noumenal erkinlik g'oyasi insonning normativ maqomini saqlab qolish imkonini beradi. U empirik bilan axloqiy yukni ko'rsatmoqda.

5.Siyosiy-falsafiy ahamiyati – Fuqarolik erkinligi va axloqiy avtonomiya o'ziga xos bog'liqlik Kantda chuqur rivojlangan. Huquqiy tartib erkinlikni cheklash emas, balki uni universal qonunga muvofiqlashtirish vositadir.

Shunday qilib, Kantning idealizmini ishlab chiqarish erkinlik nazariyasi metafizik muammoni sof ontologik asos emas, balki bilish va normativlar darajasida hal qiladi. Bu esa uni milliy klassik nemis falsafasi kontekstida, balki zamonaviy axloq falsafasi, huquq nazariyasi, siyosiy falsafa va hatto kognitiv fanlar bilan bog'liq bahslarda ham va samarali metodologik boshqaruvni samarali tarzda aniqlaydi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Kant I. Sof aql tanqidi (Kritik der reinen Vernunft). – Riga: Hartknoch nashriyoti, 2009.670-b.
2. Kant I. Amaliy aql tanqidi (Kritik der praktischen Vernunft). – Riga, 2016.137-p
3. Kant I. Axloq metafizikasining asoslari (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten). – Riga, 1998.65-b.
4. Allison H. Kantning erkinlik nazariyasi (Kant's Theory of Freedom). – Kembrij: Cambridge University Press, 1990.94-p.
5. Guyer P. Kant. – London: Routledge nashriyoti, 2006.34-p
6. Wood A. Kantning axloqiy dini (Kant's Moral Religion). – Itaka: Cornell University Press, 1970.24-p
7. Ameriks K. Kant va avtonomiya taqdiri (Kant and the Fate of Autonomy). – Kembrij: Cambridge University Press, 2000.71-p.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/2 (6) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).